

правової ідеї верифікуємо у площині пріоритетного виконання актуальних завдань сучасної філософії права і правничої науки, пов'язані з міждисциплінарним осмисленням причин і проблем девіантної правосвідомості, щільності її національно-ментальних складових як глобальних, фундаментальних і стрижневих, де філософія права та правосвідомості утворює основу правової методології та методології посттоталітарної української правової свідомості.

Ярош Д.В.,

*заступник завідувача кафедри
теорії та історії держави і права
Хмельницького інституту
регіонального управління та права,
кандидат історичних наук, доцент*

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ДУМКА В ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО БРАТСТВА (1846-1847 рр.) ЩОДО МАЙБУТНЬОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Ми – нащадки Володимира Великого і Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького і Пилипа Орлика, Тараса Шевченка і Івана Франка, Михайла Грушевського і Володимира Винниченка – будемо ту незалежну Українську державу, про яку мріяли, за яку боролися наші великі предки.

Розвиток державно-правової думки в Україні в середині 19 століття, пов'язаний з діяльністю таємної політичної організації – Кирило-Мефодіївського братства, що виникло у 1845 – на початку 1846 р.р. у Києві і спиралася на ідейні принципи демократичного панславізму та об'єднало кращі сили української національної вільної думки. Це представники ліберальної течії – Микола Костомаров, учитель однієї з київських гімназій, пізніше – професор Київського університету; Пантелеймон Куліш, видатний літератор, історик, етнограф, публіцист; Опанас Маркович, видатний літератор та інші. Представниками радикальної течії були: Микола Савич, Олександр Навроцький, студенти Іван Посяда та Юрій Андрузький, чиновник канцелярії Київського генерал-губернатора Микола Гулак та інші. Видатний український поет, непохитний борець за державну незалежність і політичну самостійність України Тарас Григорович Шевченко не був членом Кирило-Мефодіївського братства, але брав активну участь у його зібраннях, своїми творами наполегливо закликав до повалення царського самодержавства, скасування кріпосного права, визволення з-під гніту всіх поневолених народів Російської імперії.

Незважаючи на те, що братство як перша в Україні організація політичного спрямування, складалося з 10-15 активних членів і проіснувало сього 14 місяців, воно стало завершальним етапом тривалого процесу усвідомлення передовою українською інтелігенцією обов'язку боротися за незалежність і свободу українського і всіх поневолених народів.

Як зазначав М. Грушевський, виникнення Кирило-Мефодіївського братства ознаменувало перші спроби теоретичного формулювання української ідеї у політичній та суспільній сфері у дусі прогресу та свободи¹.

¹ Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. – К. – 1990. – С. 317.

Державно-правові погляди членів Кирило-Мефодіївського братства були викладені в програмних документах – “Статут і правила товариства”, написані В. Білозерським та “Закон Божий (Книга Буття українського народу)”, написаний М. Костомаровим.

У сфері соціально-політичній товариство ставило головною метою добитися ліквідації кріпосного права та знищення царського самодержавства як ненависної і ворожої сили українському народу, добитися юридичної рівності, свободи слова і совісті, скасування кари і тілесних покарань, освічення народу. Так, в програмі Кирило-Мефодіївського товариства “Книзі Буття українського народу” підкреслюється, що “Україна пристала до Московщини і поєдналась з нею як єдиний люд слов’янський з слов’янським нерозділиво і несмісимо. Але скоро побачила Україна, що попалась у неволю, бо вона по своїй простоті не пізнала, що там був цар московський, а цар московський усе рівно було, що ідол і мучитель”².

Щодо методів боротьби за здійснення поставлених цілей, то в братстві не було єдності думок. М. Костомаров, П. Куліш та інші вважали основним методом боротьби просвітницьку пропаганду шляхом поширення серед широких народних мас, особливо серед селян, освіти, культури, збереження національних традицій.

Так, наприклад, активний член Кирило-Мефодіївського товариства Пантелеймон Куліш як представник ліберальної течії рішуче виступав проти насильницьких дій у розв’язанні соціально-економічних, політичних і державницьких проблем, ратував за еволюційний розвиток, за використання мирних шляхів розвитку українського суспільства. Майбутній економічний розвиток і прогрес української держави він бачив у поширенні в українському селі фермерської системи виробництва.

Член товариства, автор низки програмних документів, професор історії Микола Костомаров, вважав, що для здійснення програми перебудови українського суспільства необхідно засновувати школи з рідною мовою навчання, видавати книги для „простого народу”, щоб піднести рівень української культури і освіти до міжнародного значення.

Просвітницько-пропагандистська діяльність братчиків дала позитивні результати. Як відмічав відомий український історик Д.І. Дорошенко, „боротьба за емансипацію закріпощеного селянства стала гаслом української літератури: можна сміливо сказати, що і перше, ніж кріпацтво було скасоване самим урядом, йому вже був нанесений смертельний моральний удар у літературі, однаково, як в українській, так і в російській”³.

Представники революційної течії – Тарас Шевченко, Микола Савич, Микола Гулак - виступили за організацію збройного повстання і повалення царського самодержавства. До цього закликали збірка поезій “Три літа”, поеми “Сон”, “Кавказ” Шевченка, в яких він показав деспотизм царя і його уряду, сваволю поміщиків-кріпосників і закликав пригноблених до збройної боротьби проти гнобителів.

Так, у своєму безсмертному “Заповіті” він писав;
“...Вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров’ю
Волно окропіте”.

На допитах по справі Кирило-Мефодіївського братства Т.Г. Шевченку поставили питання: “Якими випадками доведені ви були до такого нахабства, що писали найзухваліші вірші проти

² Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – К. – 2000. – С. 176.

³ Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів. – 1991. – С. 509.

государя-імператора?” На це Тарас Григорович відповів: “Повернувшись на Україну... я побачив... злидні і жахливе пригноблення селян поміщиками, посесорами і економами-шляхтичами і все це робилось і робиться іменем государя і уряду”⁴.

Отже, можна зробити висновок, що програмні документи Кирило-Мефодіївського братства поєднували боротьбу за визволення України від російського царизму та відновлення її самостійної державності з боротьбою за соціальну справедливість, рівноправність, свободу слова, друку, вірувань. І братчики твердо вірили і боролися за незалежну, демократичну, правову українську державу. В „Книзі буття українського народу” підкреслювалось: „І пропала Україна. Але так здається. Бо голос України не затих. І встане Україна із своєї могили..., і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа...”⁵.

Розробляючи наукову стратегію українського державотворення, голова Центральної Ради М.Грушевський в одній з перших статей 1917 року – “Вільна Україна” писав: “Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні у відокремленій, незмішаній автономній Україні, зв’язаній тільки федеративним зв’язком чи то з іншими племенами слов’янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави, - се старе наше гасло, - відзначав він. – Підняте ще в 1840-х роках найкращими синами України Шевченком, Костомаровим, Кулішем, Гулаком, Білозерським і іншими, воно від того часу не переставало бути провідним мотивом української політичної мислі, організаційної роботи, культурної і громадської праці

...Без сумніву, воно зостанеться тою середньою політичною платформою, на котрій буде іти об’єднання людності України без ріжниць верств і народностей. Середньою між програмою простого культурно-національного самоозначення народностей і домаганням повної політичної незалежності.”⁶.

Чому М.Грушевський звертався до історичного досвіду державотворення, розробленого ще в 1840-х роках членами Кирило-Мефодіївського братства в своїх програмах?

Потрібно мати на увазі, що лідери Центральної Ради виступали за добровільну федерацію національно-державних утворень поневолених раніше народів Росії з наданням їм широкої політичної автономії і орієнтувались на давню традицію української державно-правової думки, започаткованої ще Шевченком, Костомаровим, Кулішем, Гулаком, Білозерським та іншими кирило-мефодіївцями.

Якою ж хотіли бачити Україну в майбутньому лідери Кирило-Мефодіївського братства? Ідеалом братчиків було створення незалежної республіканської держави, яка мала б увійти до республіканської федерації слов’янських народів на правах широкої політичної автономії. Стратегія створення такої держави була викладена в „Книзі буття українського народу” М. Костомарова, “Статуті”, в „Начерках Конституції Республіки” Г. Андрузького та інших документах.

Голос України, писав М. Костомаров, що “звав усю Слов’янщину на свободу і братство, розійшовся по світі слов’янському... і встане Україна з своєї могили й знову озветься до своїх братів”⁷.

Цими словами подано образ слов’янщини, заснованої на ідеях християнської справедливості, рівності, свободі і незалежності всіх слов’янських народів. Не протиставляючи

⁴ Російщення України. Науково-популярний збірник. – К. – 1992. – С. 263.

⁵ Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – С. 176.

⁶ Грушевський Михайло. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К. – 1991. – С. 97-98.

⁷ Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – С. 176.

український народ іншим слов'янським народам, кирило-мефодіївці відводили велику роль Україні у визволенні слов'янських народів, вважали її своєрідною месією слов'ян. “Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським”⁸, - писав М.І. Костомаров.

Ідея слов'янської федерації була викладена в „Начерках Конституції Республіки”, яку розробив член Кирило-Мефодіївського товариства, 20-річний студент юридичного факультету Київського університету імені Святого Володимира Георгій Андрузький. До складу об'єднаної федерації мали входити сім слов'янських народів. Кожному з них надавалися рівні права і широка автономія, із збереженням вищих органів влади і управління. Кожна слов'янська держава повинна мати свій сейм (парламент), свого президента, вибраного на чотири роки. Передбачалася також посада президента як глави всеслов'янської федерації, вибраного на чотири роки та загальний сейм (парламент) із представників усіх слов'янських народів.

Такою бачилась кирило-мефодіївцям слов'янська федерація. Вона глибоко і всебічно була викладена у зверненні “До братів українців”, написаному М. Костомаровим. “Ми приймаємо, - пише Костомаров, - що всі слов'яни повинні між собою поєднатись, але так, щоб кожен народ склав свою окрему республіку й управляв своїми справами незалежно від інших; щоб кожен народ мав свою мову, свою літературу і свій власний устрій. Щоб був один сейм або Рада Слов'янська, де б сходилися депутати від усіх республік... Щоб в кожній республіці був свій правитель, вибраний на кілька літ, і над цілим Союзом був би правитель, вибраний на кілька літ. Щоб у кожній республіці були загальна рівність і свобода, а станів щоб зовсім не було. Щоб депутатів і урядовців вибирали не по роду, не по багатству, а по розуму й по освіті. Щоб свята віра Христова була основою закону й усієї управи в цілому союзі і в кожній окремій республіці”⁹.

Становище селян в Україні в дореформений період було безправним і протиприродним. Кріпосництво було злом, що суперечило соціальному прогресу. В Україні панувало антинародне царське законодавство і судочинство, відсутність юридичних прав у кріпосних селян. Про це переконливо свідчать такі дані: абсолютна більшість судових справ з поміщиками селяни програвали через дуже низький правовий статус, бюрократизм в державних і судових органах.

Поліції, судовим та адміністративним органам згідно з царським антинародним законодавством надавалось право на фізичне покарання. Приблизно 70% покарань, які присуджувались волосними судами, передбачали побиття різками.

В 1845 році було прийнято “Уложения о наказаниях уголовных и исправительных”. Це був перший в Росії кримінальний кодекс. В цьому Уложенні була ціла глава, яка називалась “О преступлениях крепостных людей против своих господ”.

Будь-яка непокора феодалу-кріпоснику означала для залежного селянина покарання різками від 20 до 50 ударів. За подання скарги на своїх поміщиків кріпосні селяни каралися різками до 50 ударів¹⁰.

Все зазначене свідчить, що російське законодавство посилено захищало станові права і привілеї представників пануючого класу і жорстоко карало кріпосних селян.

Ось чому в програмних документах Кирило-Мефодіївського братства ставилось завдання боротьби проти антинародного законодавства і судочинства та формування в масах, особливо серед селян, високої правової культури, юридичної освіченості.

⁸ Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – С. 176.

⁹ Дорошенко Д.І. Нарис історії України. – Львів. – 1991. – С. 508-509.

¹⁰ Історія держави і права України. Академічний курс. Т. 1. – К. – 2000. – С. 373-374.

У незакінченій поемі “Юродивий” Тарас Григорович Шевченко показав соціальну несправедливість, безправність мас тогочасної України і закликав їх “за правду пресвятую стать і за свободу”. Він твердо вірив, що,

“Ми діждемося Вашінгтона
З новим і проведним законом”¹¹.

Якою ж була реакція російського царизму на піднесення українського національно-культурного відродження в 40-х роках 19 століття?

У березні 1847 року за допомогою студента-іуди Олексія Петрова діяльність Кирило-Мефодіївського братства була розкрита і всі його члени заарештовані і засуджені, заслані в різні місця Росії. 17 (5) квітня 1847 року російським урядом був заарештований Т.Г. Шевченко.

Гірше всіх дісталось йому. Участь його в Кирило-Мефодіївському товаристві не була доведена, але головним обвинуваченням послужили його революційні твори “Три літа”, “Кавказ”, поема “Сон” і т.д. Розпорядженням шефа жандармів графа О.Ф. Орлова “надруковані твори Шевченка “Кобзар” 1840 року; Куліша – “Повість про український народ”, 1846р.; Костомарова “Українські балади” і “Вістка” заборонити і вилучити з продажу”¹².

В ухвалі III Відділу, оголошеній Т.Г. Шевченкові 30 квітня 1847 року сказано: “Митця Шевченка за творення бунтівливих і надзвичайно зухвалих віршів... призначити рядовим в Оренбурзький окремих корпус, ... доручивши начальству мати найсуворіший нагляд, щоб від нього ніяким чином не могли виходити бунтівливі і пасквільні твори”.

На цьому вироків цар власноручно дописав: “Під найсуворіший нагляд з заборною писати і малювати”¹³.

Так трагічно закінчилась біографія першої нелегальної політичної організації в Україні - Кирило-Мефодіївського товариства.

Незважаючи на короткий термін існування і діяльності, на поразку, Кирило-Мефодіївське товариство займає чільне місце на дворянському етапі суспільно-політичного руху. Його діяльність, його програмні документи мали велике значення для подальшого розвитку прогресивної державно-правової думки в Україні. Державно-правові ідеї братчиків були творчо використані і покладені в основу стратегії державотворення М. Грушевським та іншими лідерами української революції 1917-1920 років.

¹¹ Т. Шевченко. Кобзар. – К.: Дніпро, 1976. – С. 478.

¹² Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. – С. 178.

¹³ Російщення України. Науково-популярний збірник. – К. – 1992. – С. 263-264.